

TURLI LINGVOMADANIYATLARDA QUSH RAMZLARINING QIYOSIY TAHLILI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.071>

Raimova Odinabonu Anvarjon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada turli xalqlarning lingvomadaniy tizimida qush obrazlari orqali ifodalangan ramziy ma'nolar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda burgut, semurg', garuda, turna, kaptar, qaldirg'och hamda laylak kabi qushlarning turli madaniyatlardagi talqinlari o'rganilib, ularning mifologik, diniy va madaniy qarashlar bilan bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, mazkur qush obrazlarining o'zbek lingvomadaniyatidagi ifodalanish shakllari, ularning frazeologik birliklar va badiiy matnlarda qo'llanishi ham tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil natijasida turli xalqlar madaniyatida qushlar bilan bog'liq ramzlarning umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlanadi hamda ularning lingvomadaniy mazmuni ilmiy jihatdan izohlanadi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, qush ramzlari, mifologik obrazlar, burgut, semurg', garuda, turna, kaptar, qaldirg'och, laylak, qiyosiy tahlil, madaniy timsollar

COMPARATIVE ANALYSIS OF BIRD SYMBOLS IN DIFFERENT LINGUISTICS

Raimova Odinabonu Anvarjon kizi
Gulistan State Pedagogical Institute

Abstract: This article provides a comparative analysis of the symbolic meanings expressed through bird images in the linguistic and cultural systems of different peoples. The study studies the interpretations of birds such as eagles, falcons, garudas, cranes, pigeons, swallows, and storks in different cultures, and highlights their connection with mythological, religious, and cultural views. It also analyzes the forms of expression of these bird images in Uzbek linguistic and cultural culture, their use in phraseological units, and literary texts. As a result of the comparative analysis, the common and specific aspects of symbols associated with birds in the cultures of different peoples are identified, and their linguistic and cultural content is scientifically explained.

Keywords: linguistic culture, bird symbols, mythological images, eagle, semurg, garuda, crane, dove, swallow, stork, comparative analysis, cultural symbols

Qushlarning osmonga parvoz qilish qobiliyati Sharq xalqlari mifologiyasida keng uchraydigan ramziy hodisalardan biri hisoblanadi. Ko'plab mif va rivoyatlarda turli ruhlar, ins-jinslar hamda g'ayritabiiy mavjudotlarning uzoq masofalarga sayohat qilish jarayoni qushlarga xos belgilar orqali tasvirlangan. Bunday tasvirlar qushlarning ruhiy olam bilan bog'liq timsol sifatida qaralganini ko'rsatadi. Ayniqsa, kuch-qudrati va uchish tezligi bilan ajralib turadigan yirtqich qushlar mifologik tasavvurlarda alohida o'rin egallaydi.

Yirtqich qushlar orasida burgut o'zining qudrati va mahobati bilan ajralib turadi. U odatda tog' cho'qqilarida yoki eng baland daraxtlar tepasida yashaydigan, qanotlarini yoyganda ulkan ko'rinish hosil qiladigan qush sifatida tasvirlanadi. Burgut turkiy xalqlar madaniyati va ramziy tafakkurida muhim o'rin egallagan milliy timsollardan biridir. Tarixiy manbalarga ko'ra, ko'k turklar hamda uyg'urlar davrida burgut hukmdorlar va beklarning himoya qiluvchi ruhi hamda hokimiyat timsoli sifatida talqin qilingan. Quyosh va kuch-qudrat ramzi bo'lgan burgut janglarda g'alaba belgisi sifatida ham qaralgan. Shuningdek, Teleut qabilalarining burgut urug'idan kelib chiqqani haqidagi e'tiqodlar ham mavjud.

Sirdaryo bo'yidan topilgan yodgorliklar ham qadimgi turkiy xalqlarning burgutga alohida e'tibor bilan qaraganini ko'rsatadi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, ilk turkiy qabilalar burgutga sajda qilgan va uni osmon ilohasining timsoli deb bilganlar. Bu obraz sulola nomi bilan ham bog'liq ramziy ma'noga ega bo'lgan. Tadqiqotchi B. Grekovning fikricha, skiflar madaniyatida burgut osmon kengligining ramzi sifatida talqin qilingan va u hukmdorlik yoki shohlik ma'nosini ifodalagan. Shunday qilib, ham skiflar, ham turkiy xalqlar mifologiyasida burgut obrazining osmon va fazo bilan bog'liq holda talqin qilinishi kuzatiladi.

Burgutning hayratlanarli xususiyatlari va hayot manbai sifatidagi qudrati turli epik asarlarda ham aks etgan. Masalan, "Er To'shtuk" dostoni syujetida burgut obraziga alohida e'tibor qaratilgan. Asarning ayrim bo'lim va boblari aynan shu qushga bag'ishlangan bo'lib, unda burgut yetti kun yer ostida, yana yetti kun esa osmon bag'rida yashaydigan g'ayritabiiy mavjudot sifatida tasvirlanadi. Rivoyatga ko'ra, u qahramonning suyaklarini maydalab yutib yuboradi, biroq keyinchalik uni yana sog'lom va baquvvat holda hayotga qaytaradi. Ushbu tasvir burgutning O'rta Osiyo va boshqa hududlarda uchraydigan afsonaviy qushlar bilan o'xshash jihatlariga ega ekanini ko'rsatadi. Xususan, u Eron mifologiyasidagi Semurg', arab rivoyatlaridagi Roh hamda hind mifologiyasidagi Garuda obrazlarini eslatadi. Bunday o'xshashliklar mazkur afsona juda qadimiy davrlarga borib taqalishini anglatadi.

Eron mifologiyasining ta'siri natijasida turkiy xalqlar mifologik tasavvurlarida ham afsonaviy semurg' qushi muhim o'rin egallagan. Mazkur obraz ayrim

manbalarda ezgulik va yaxshilik ramzi sifatida talqin qilinib, qahramonlarga yordam beruvchi va ularni himoya qiluvchi kuch sifatida tasvirlanadi. Boshqa rivoyatlarda esa u salbiy jihatlarni mujassamlashtirgan timsol sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Hind mifologiyasida esa ilohiy qudratga ega Garuda qushi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u Tangri Vishnuning ulovi sifatida tasvirlanadi. Turli xalqlarning diniy va mifologik qarashlarida burgut obrazi ham muhim ramziy ma'nolarga ega. Masalan, buddaviylikda burgut Buddaning parvoz qiluvchi qushi sifatida talqin qilinadi. Xitoy madaniyatida u Quyosh, "yan" tamoyili, jangovarlik, mardlik hamda qat'iyat timsoli sifatida qoraladi, shuningdek, o'tkir nigoh ramzi ham hisoblanadi. Keltlar mifologiyasida esa burgut shifobaxsh suvlar bilan bog'liq holda tasavvur qilinadi. Qadimgi misrliklar burgutni tog'lar bilan aloqador muqaddas qush deb bilgan bo'lsalar, yunon mifologiyasida u Quyosh, ruhiy qudrat, shohlik, g'alaba va omad timsoli sifatida e'tirof etilgan.

Burgutning tabiiy xususiyatlari - uning kuchliligi, o'ljasiga keskin hujum qilishi, dadil parvoz qilishi va faol harakati - til birliklarida ham o'z aksini topgan. Shu sababli adabiy matnlarda burgut obraziga asoslangan turli iboralar shakllangan. Masalan, M.Aliyning "Ulug' saltanat" asarida qahramonning shiddat bilan hujum qilishi "o'ljasiga tashlangan burgut" obraziga qiyoslanadi. Turk tilida esa "kuchlilarning to'qnashuvidan kuchsizlar foyda ko'radi" degan mazmunni ifodalash uchun "Kartallar dövuşsün, bir şehim de bize düşsün" iborasi qo'llanadi. Burgut nigohining o'tkirligi ham til birliklarida aks etib, keskin va ta'sirchan qarashni ifodalovchi obraz sifatida ishlatiladi. Masalan, S. Ahmadning "Yulduz" asarida qahramonning qarashi burgut nigohiga qiyoslab tasvirlangan.

Turkiy xalqlar madaniyatida g'oz obrazi ham muayyan ramziy ma'noga ega. G'oz erkaklik, uylanish hamda muvaffaqiyat timsoli sifatida talqin qilingan. Ayrim turkiy an'analarda u qut va beklik ramzi hisoblanganligi sababli, turk beklari g'oz nomini shaxsiy ism sifatida ham qo'llaganlar. Masalan, Alp Erto'nga (Afrosiyob)ning qizlaridan birining ismi Qaz bo'lganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Mahmud Koshg'ariy bu nomni izohlab, "Qaz" Afrosiyob qizining nomi ekanini, shuningdek, Qazvin shahrining barpo etilishi ham shu nom bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning izohiga ko'ra, so'zning asl shakli "qaz o'yini", ya'ni g'oz o'ynaladigan joy ma'nosini bildiradi, chunki mazkur hududda u yashab, shu yerda o'yin-kulgi qilgan.

Kelt eposida g'oz jang ramzi va jang xudolarining atributi sanaladi. Xitoyda yovvoyi g'oz ilohiy qush bo'lib, u "yan", jasorat, yorug'lik, tezlik hamda er xotinning baxtini timsollaydi. Xitoy va yapon san'atida kuzgi oyni assotsiatsiyalaydi. Misrda g'oz olamni yaratuvchi - "Buyuk Gogotun"ning timsolidir. U fazoviy tuxumdan chiqqan Quyosh - Amon-Radir. Shuningdek, Yer xudosi Seba hamda sevgi ramzi hisoblanadi. Qadimgi yunon an'analarda sevgi, hushyorlik, yaxshi bekani anglatgan. Hindlarda yovvoyi g'oz Braxmaning harakatlanish vositasidir. Shu bilan birga,

ma'naviyat, masadoqat, bilim va notiqlikni ifodalaydi. Xamsa g'oz yoki oqqush ko'rinishida tasvirlangan. G'ozning qaddini tik tutib yurish holati g'ozday yurmoq, bo'ynini cho'zib qarashi esa g'oz qarash iboralarida o'z aksini topgan. O'rdak - turkiy xalqlarda baxt va farovonlik ramzi hisoblanadi. Uzoq Sharq madaniyatida juftlik, sadoqat ramzi bo'lib, baxtli nikohni tamsil etadi. Shuning uchun nikoh to'ylarida kelin-kuyovga o'rdak haykalchalari sovg'a qilinadi. Qadimgi Misrda tasviriy san'at predmeti, qadimgi yunon san'atida sevgi ma'budi Erosni ifodalaydi. Yahudiylarda mangu hayot ramzi hisoblanadi.

O'zbek lingvomadaniyatida o'rdakning u yoqqa, bu yoqqa tashlab, chayqalib yurishi o'rdakday lapanglamoq o'xshatishi vositasida ifodalanadi: Taomil o'zgarmabdi: sochi qoshigacha tushgan yigit qo'llarini cho'ntakka solgancha, o'rdakday lapanglab kelib, uning qarshidida to'xtadi (T.Malik. So'nggi o'q). Turk tilida aynan shu ma'noda ördek yürüyüşü iborasidan foydalaniladi. Turna - turkiy xalqlar an'analarida boylik va uzoq umrni anglatadi. Xitoyda turna xudolarning elchisi, Yer va Osmon orasidagi vositachidir. U G'arbdagi jannatga ruhlarni eltadi. Abadiy hayot, uzoq umr, baxt-saodat, hushyorlik va yuksak martaba ramzi hisoblanadi. Shuningdek, turna onalikning himoyachisi sifatida talqin qilinadi. Yaponiyada ham aynan shunday ramziy ma'nolarni ifodalaydi. Mazkur qush Yunon-Rim ramzlarida bahor va yorug'lik xabarchisi sifatida Apollonga bag'ishlanadi.

Turnalarning o'ziga xos parvoz shakli turli lingvomadaniy birliklarning yuzaga kelishiga ham asos bo'lgan. Xususan, o'zbek lingvomadaniyatida "bir chiziq bo'ylab tizilgan, tartib bilan joylashgan" ma'nosini anglatadigan "turna qator" iborasi aynan turnalarning parvoz paytidagi saf tortib uchishiga asoslangan holda shakllangan. Shuningdek, turk lingvomadaniyatida uchraydigan "turnayı gözünden vurmak" iborasi ham ramziy ma'noga ega bo'lib, "kutilmagan holda nihoyatda qimmatli yoki muhim narsaga ega bo'lish" mazmunini ifodalaydi. Bu iboraning paydo bo'lishi turnaning boylik va omad keltirishiga doir qadimiy e'tiqodlar bilan bog'liq deb qaraladi.

Kaptar ko'plab xalqlar madaniyatida tinchlik, uzoq umr, ayollik hamda onalik timsoli sifatida talqin qilinadi. Xitoy an'analarida kaptar uzoq umr ko'rish, sadoqat, farzandlarning ota-onaga hurmati, bahor fasli hamda Ona Yer obrazini ifodalovchi ramz hisoblanadi. Yapon madaniyatida esa u uzoq umr va hurmat belgisi sifatida qaraladi. Qadimgi shumer-semit an'analarida kaptar ilohiy kuch timsoli bo'lsa, yunon-rim madaniyatida sevgi va hayotning yangilanishini ifodalaydi. Yahudiylarda u beg'uborlik belgisi, nasroniylarda esa Muqaddas Ruh timsoli sifatida talqin etiladi.

O'zbek lingvomadaniyatida kaptar obrazi ko'pincha ayollik, noziklik va mushtiparlikni ifodalash uchun ishlatiladi. Buni xalq og'zaki ijodi va adabiy matnlarda ham ko'rish mumkin. Masalan, "Malikayi ayyor" asarida qahramon o'zini

kaptarga, qarshi tomon esa burgutga qiyoslab tasvirlaydi. Bu orqali ayollik nozikligi va erkaklik qudrati o'rtasidagi ramziy qarama-qarshilik ifodalanadi.

Qaldirg'och ko'plab madaniyatlarga xos ramziy ma'nolarga ega qushlardan biridir. U odatda umid, bahorning kelishi va omad timsoli sifatida talqin qilinadi. O'zbek xalq e'tiqodlariga ko'ra, qaldirg'och in qurgan xonadonda baraka va farovonlik bo'ladi, bunday oilaning mushkullari tezda bartaraf bo'ladi, degan qarash mavjud. Aksincha, qaldirg'och inini buzish yomon alomat hisoblangan. Adabiy tasvirlarda ham qaldirg'och obrazi go'zallik ifodasiga aylangan. Jumladan, uning qanoti ko'pincha go'zal qizlarning qoshlariga qiyos qilinadi.

Boshqa madaniyatlardagi talqinlarda ham qaldirg'och turlicha ramziy ma'nolarni anglatadi. Masalan, yapon madaniyatida u bir tomondan vafosizlik belgisi sifatida qaralsa, boshqa tomondan sodiqlik va onalik g'amxo'rligini ham ifodalaydi. Xitoy an'alarida esa qaldirg'och jasorat, sadoqat, xavf-xatarga qarshi turish va ijobiy o'zgarishlar ramzi hisoblanadi. Yunon-rim mifologiyasida qaldirg'och Afrodita ma'budasi bilan bog'lanadi. Shumer-semit an'alarida esa u Buyuk Ona timsoli bo'lgan ma'buda Nina obrazini ifodalaydi. Nasroniylilikda qaldirg'och qayta tirilish va yangi hayot timsoli sifatida talqin qilinadi.

Laylak obrazi ham ko'plab madaniyatlarga xos ramziy ma'nolarni o'zida mujassamlashtiradi. Odatda u bahorning kelishi va yangi hayot boshlanishini ifodalaydi. O'zbek madaniyatida laylak bahor fasli, baxt-saodat va yaxshilik belgisi sifatida qaraladi. Xitoy madaniyatida esa u uzoq umr, baxtli va xotirjam keksalik timsoli sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, laylak ota-onaga g'amxo'rlik qiladigan qush sifatida ham tasavvur etiladi. Xususan, Xitoy va Misr madaniyatlarida u ota-onasini parvarishlaydigan, ularga hurmat ko'rsatadigan farzand timsoli sifatida baholanadi. Yunon mifologiyasida laylak hayot baxsh etuvchi va parvarish qiluvchi ayol qiyofasida tasvirlanib, Gera ma'budasining atributlaridan biri sifatida qaraladi. Nasroniylilik an'alarida esa laylak poklik, ozodalik, hushyorlik va hurmat ramzi sifatida talqin etiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turli xalqlarning lingvomadaniy qarashlarida qush obrazlari muhim ramziy mazmunga ega bo'lib, ular mifologik, diniy hamda madaniy tasavvurlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Burgut, semurg', garuda, turna, kaptar, qaldirg'och va laylak kabi qushlar turli madaniyatlardagi ramziy ma'nolari bilan ajralib turadi. Ayrim qushlar kuch-qudrat, jasorat va hukmdorlik timsoli sifatida talqin qilinsa, boshqalari tinchlik, sadoqat, umid, yangi hayot yoki farovonlik kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Qiyosiy tahlil natijasida turli lingvomadaniy tizimlarda qush ramzlari o'rtasida umumiylik va o'ziga xosliklar mavjudligi aniqlandi. Xususan, ko'plab xalqlarda qushlar osmon, ruhiy kuch, yangilanish va ezgulik bilan bog'liq ramz sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, ayrim qushlarning talqini har bir xalqning tarixiy tajribasi,

diniy qarashlari hamda milliy madaniyati ta'sirida o'ziga xos ma'no kasb etadi. Demak, qush obrazlari nafaqat mifologik yoki badiiy tasvir vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniy tafakkurini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lingvokulturologiya. Darslik. Shoirra Usmonova
2. Mahmudov N. - Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti.-Toshkent, 2012.-№5.-B. 3-16.[1]
3. Ahmedova Odinaxon Abdullajon qizi. "Lingvokulturologiya tilning madaniy fenomeni sifatida". Xorijiy filologiya til • adabiyot • ta'lim ilmiy-uslubiy jurnali. 2019. -102-104.[2]
4. Ивченко М.В. Функционально-семантические и лингвокультурологические особенности вербализованного концепта «волшебство» в сказочном и рекламном дискурсах: Автореф. канд. дисс. филол. наук. - Ростов-на-Дону, 2010.
5. Rakhmanova, D., Zaripova, G., Rakhmatov, F., & Abdukhaliyeva, D. (2020). Nemis va ozbek tilshunosligida frazeologizmlar tasnifi. Science and education, 1(8).
5. Raxmanova, D. (2021). Nemis va o'zbek tilidagi vaqt konseptini ifodalovchi frazeologizmlar. Scientific progress, 1(5).
6. Dildora Abidinabiyeva Rahmanova (2021). DIE BEDEUTUNG DES ONLINE LERNENS IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT. Academic research in educational sciences, 2 (CSPI conference 2), 470-473.
7. Petersen Marilyn. A Treasury of Uzbek Legends and Lore. - Tashkent: Qatortol Kamolot, 2000. - P.125.
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1978.
9. Махмудов Н. Тил. -Тошкент: Ёзувчи, 1998.